

XLI

AASTARAAMAT

**EESTI RAHVA MUUSEUMI
AASTARAAMAT**

XLI

TARTU 1996

Toimetus / Editorial Board:

Heiki Pärdi (peatoimetaja), Toivo Sikka, Ivi Tammaru

Toimetuse aadress / Editorial Office:

Eesti Rahva Muuseum

Veski 32, EE2400 Tartu

Kaas / Cover: Jaanus Eensalu

Tõlge / Translated by:

Tiina Mällo, Epp Uustalu – inglise keel / English

Vladimir Danilov – vene keel / Russian

Fotode reprod: Arp Karm, Jüri Karm

Tahvel "I. Manninen": Lembit Lepp

Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamatu 41. köite trükikulud kattis
Eesti Kultuurkapital.

Yearbook of Estonian National Museum XLI

Ежегодник Эстонского национального музея XLI

©Eesti Rahva Muuseum, Tartu 1996

ISBN.9985-9000-5-7

ISSN 1406-0388

Trükitud / Printed by:

Tartu Ülikooli Kirjastuse trükikoda

Tiigi 78, EE2400 Tartu

Tellimusnumber 321

LINNUD, LOOMAD, EBASELGE PÄRITOLUGA HÄÄLED JA UNENÄOD SURMAENNETENA KAUKAASIA EESTLASTEL

Marika Mikkor

Artiklis antakse ülevaade lindude ja loomade käitumise, ebaselget päritolu häälte põhjal tehtud tähelepanekutest ning endelistest unenägudest.¹ Autor küsitles aastail 1985–1988 Sulevis, Salmes, Punase-Lagedal ja Estonias ning Leselidze alevikus ja Suhhumi linnas surmaennete kohta 30 inimest. Paar teemakohast teadet leidis Eesti Ajaloomuuseumi arhiivi ja Kirjandusmuuseumi rahvaluuleosakonna asundustealastes materjalides.

Estonia, Salme, Sulevi ja Punase-Lageda külad rajati aastail 1882–1886 Venemaa eesti asundustest ja Eesti erinevatest piirkondadest pärit väljarännanute poolt. Luteriusuliste eestlaste naaberkülade elanikud olid peamiselt õigeusklikud armeenlased, kreeklased, bulgaarlased, moldaavlased ja venelased. 1940.–1950. aastast asustati eesti küladesse nii naabruses elanud armeenlasi kui ka Gruusia mägipiirkondadest Svaneetiast ja Mingreelia mägisest osast

¹Haige inimese välimusest ja käitumisest, matuste ettevalmistuste ja matuste käigus ilmnevate ennete kohta vt Mikkor 1992, 1994a.

pärit asunikke, kes esindasid idakirikut (Mikkor 1992: 168, 169; Mikkor 1994a: 1234, 1235).

Surmaended on äärmiselt rahvusvahelise iseloomuga. Surmaenete tajumist on seletatud nii haige kui ka tema lähedaste inimeste psüühilise pingeseisundiga, mis tingivat mitmesuguste heli- ja valgusilmingute jm kogemist (Talve 1979: 187; Lang 1981: 18). I. Paulson nimetas sellist seisundit "ootuslikuks vastuvõtlikkuseks" (Paulson 1966: 169). Suur osa artiklis kirjeldatavatest ennetest kuulutasid surma tervetele inimestele ning eemalviibijailegi, nii et mainitud seletus ei pea paika. Surmaennetega tutvumine valgustab üht tahku inimeste maailmapildist.

Artikli lõpus on toodud ära nende küsitletute nimekiri, kellele autor töös on viidanud. Viites on märgitud küsitlemispaik ja küsitletu järjekorranumber nimistus.

Nagu Eestiski olid tuntuimad ended Kaukaasia eestlaste seas lindude käitumisest ilmnevad märgid. Kõige enam on teateid öökullist kui surmakuulutajast (Sulevi 1, 6, 9, 19; Salme 11, 17, 21, 22; Leselidze 23; Punase-Lageda 3; Estonia 4, 8, 14; AM f 284, n 1, s 11, l 16; s 16, l 11): "Öökull, kui see laulab sul akna juures, kui on haige majas, loodetakse, et haige sureb ära" (Sulevi 1); "Räägivad vahest, kui öökull karjub toa juures, tähendab surma. Et midagi õnnetus tuleb, kui loomalauda juures, siis loomadega, kui toa juures, siis inimestega (Sulevi 6)"; "Õeldi jah, kui öökull karjub, see sureb... Meil õel sündis üks laps... Siia samasse nukka tuli [öökull] ja kolm korda tegi kiuks-kiuks-kiuks" (Salme 21); "Üks öökulli tõugu öölind, häälitseb kaebava lapse häälega, alati ühe ja sellesama puu otsas, oldi arvamisel, et kus elukoha lähedal see häälitlus tekib, sääal majas peab midagi surmajuhtumist olema ehk tulema" (AM f 284, n 1, s 11, l 16 – Estonia). Vahel peeti oluliseks seda, kuidas lind häälitsetes, surma tähendavat öökull vaid siis, kui ta hõikab "uhhuu", kui ta aga teeb "kliuk-kliuk-kliuk", siis kuulutab ta hoopis uudist (Salme 17). Teise seletuse järgi tähendas halba see, kui lind "vääksus", kui ta aga "teeb ilusasti ohhoo", siis toob ta hea uudise (Punase-Lageda 3). Öökulli tuntakse surmakuulutajana ülemaailmselt (vt näiteks Janssen 1874: 296; Wiedemann 1876: 461; Šein 1890: 582; Mäger 1994: 197–198). Teda peetakse tumedate jõudude kehastuseks, samas aga ka tarkuselinnuks.

Vähem tunti surmalinnuna asundustes kägu (Estonia 4, 7, 14, 20; Salme 17, 22; Leselidze 23; Punase-Lageda 16): "Kägu jälle kui tuleb toa juurde kukkuma, tähendab õnnetust... Kui ta sul juba õue tuleb, seal krääksub" (Salme 22). Eristati ka seda, millal kägu kuuldi (Salme 17, Estonia 4): "Esimene kägu kukub aastaid ja hommikune kägu on hoolekägu ja lõuna on leinakägu ja õhtul on õnnekägu. Kui esimene mees suri, siis kuulsin lõunal kägu" (Estonia 4). Vahel mäletati sama uskumust vaid ütlusena (Estonia 7, Punase-Lageda 16). Samu uskumusi tuntakse ka Eestis (Mäger 1994: 131). Kirjanduses on kägu surmaennustajana märksa sagedamini märgitud kui öökulli (Janssen 1874: 296; Wiedemann 1876: 461, 462; Smirnov 1920: 22; Eisen 1926: 128; Loorits 1932: 61; Sohlman 1933: 164; Haavamäe 1934: 436; Harva 1935: 105; Itkonen 1948: 370; Kempinen 1967: 25; Mäger 1994: 131; Storå 1971: 204). See aga ei pea sugugi tähendama, et kägu ongi tuntum õnnetuselind kui öökull. Paljud matusekombestiku kirjeldajad on surmaendeid maininud vaid möödaminnes, nimetades tüüpilisemana tunduvaid või siis esimesi ettejuhtuvaid endeid.

Harvem peeti Eestis surmakuulutajaks varest (Boecler, Kreutzwald 1854: 67). Kaukaasia eestlastelt on kaks teadet varesest kui ennustajast, ühel juhul tähendas varese kraaksumine maja lähedal, et saadakse halb naaber (Sulevi 9), teisel juhul: "Varesed kui lendavad paaris ja lähevad selle maja kohal lahku, siis ei ole surma, aga vaabše, pere läheb lahku" (Estonia 4).

Surma, õnnetust (Sulevi 9, 19; Estonia 14), uudist (Punase-Lageda 3, 16, 18; Salme 11; Estonia 8) või ilmamuutust (Salme 17) kuulutab linnu lendamine vastu akent: "Minul on kaks korda lind vastu akent lendand ja seal rabistand ja mõlemil korral on paar kuud pärast seda surm olnud" (Sulevi 19); "Kui öökull karjub ehk lind lendab vastu akent, see tähendab ka äkilist õnnetust või uudist" (Sulevi 9). Estonia külas väitis üks gruusia naine, et linnu lendamine vastu akent on hoopis hea enne (Estonia 2). Surma ja õnnetust kardeti ka, kui lind tuppa lendas (Salme 11), vahel oodati aga sellestki hoopis uudist (Estonia 14). Nii linnu vastu akent (Sohlman 1933: 164; Harva 1935: 105; Ariste 1974: 149) kui ka tuppa lendamine (Malõhhiin 1853: 217; Mašurko 1894: 236; Haavamäe 1934: 436; Juvas, Reponen 1939: 283; Kempinen 1967: 25) on rahvusva-

heliselt tuntud surmaanded, mida Eesti kohta pole matusekombestikualases kirjanduses märgitud.

Lindudega seotud endeid tõlgitsetaksegi mitmekülgselt ja isegi vastuoluliselt. Nad võisid surma ennustada nii haigele kui tervele inimesele. Rahvapärismi öökullist ja käost on seletatud nende lindude omapäraste eluviiside ja häälightsustega. Sageli on lindudega seotud ennete aluseks peetud rahvusvahelist hingelinnu kujutelma, mille kohaselt surnute hinged rändavad ringi lindudena (Clemen 1920: 25; Westermarck 1991: 101) ja saabuvad sinna, kus on oodata surmajuhtumit, uut hinge vastu võtma (Krohn 1915: 142–143; Eisen 1926: 10; Loorits 1932: 58, 61). Samal uskumusel põhinesid mitmesugused metsloomade, pisinäriiliste ja putukatega (hingeloomad, hingeputukad) seotud ended (Kulikovski 1890: 49, Džanašvili 1893: 159; Clemen 1920: 24, 25; Väisänen 1924: 223; Eisen 1926: 124, 243, 250–256; Loorits 1932: 58, 61; Ollila 1932: 87, 88; Itkonen 1948: 373; Westermarck 1991: 101). Kaukaasia eestlastelt on vaid üks vastav teade: "Rotid ka siis ronima kohe õue... Meil ka oli igal pool rotta siis, rotiraudadega siis hävitasime ja kihvtitasime" (Estonia 15). Kirjanduses kohtab surmaennustajatena sagedamini hiiri (Clemen 1920: 25; Smirnov 1920: 22; Eisen 1926: 234; Haavamäe 1934: 436; Harva 1935: 105; Itkonen 1948: 369), rotte märgitakse harvem (Clemen 1920: 25; Ollila 1932: 87; Eisen 1926: 234). Estonia külast on üks teade ka hingeputukast, see puudutab aga eestlaste naabreid. Keegi vene naine olevat rääkinud, et ühe nõia suremisel lendas tuppaa suur kärbes (Mikkor 1994a: 1240).

Õnnetust võis kuulutada ka koera ulumine maja lähedal (Estonia 4, 14, 20; Salme 17, 21; Sulevi 9). Estonia külas peeti oluliseks seda, kuidas koer ulus (Estonia 4, 20). "Vot siin üleaedsetel päeva läbi koer ulus, kaks nädalat... [Peres uppus keegi.] Vot räägivad niiviisi, et kui nina on alla, siis on surmasõnumid, kui on pea on püsti, siis juhtub tulekahju või nõukest õnnetust" (Estonia 14). Allapoole koonuga uluvat koera peeti surmaendeks ka Eestis ja mujalgi (Jannsen 1874: 296; Šein 1890: 582; Smirnov 1920: 22; Väisänen 1924: 210), veelgi enam on aga märgitud surmaendena lihtsalt koera ulumist (Malõhhiin 1853: 217; Wiedemann 1876: 461; Melik-Šahnazarov 1893:201, Mašurko 1894: 236; Ollila 1932: 88; Haavamäe 1934: 436; Harva 1935: 105). Koertel usuti olevat võime näha ringihulkuvat isikustatud surma või surnute hingi, mis õnnetust ja

surma kuulutasid. Paljude koerte üheaegne ulgumine võis tähendada terve küla hävingut. Enne abhaaside Türki emigreerumist möödunud sajandi lõpul olevat koerad ulunud pea üle kogu Abhaasia (Tšursin 1956: 134).

Koer võis ka hingeloomana esineda. Üks Suhhumi eestlane nägi kord unes, kuidas tema aiast ronis läbi hall hunt. Seepeale seletasid talle kaukaaslastest naabrid, et hunt oli tema kurjaloomulise nais-sugulase vaim. Teinekord tuli selle eestlase õue väike must kutsikas, kelle naine minema ajas. Tema armeenlasest naaber nägi samal ajal unes, et õue tuli eesti naise poeg, kes oli end hiljuti üles poonud, ja palus – ema, ära aja mind palun ära, anna mulle süüa, ma tahan süüa. Kuulnud unenäost, võttis eestlane kutsika endale: "Mina otsustasin nüüd niimoodi oma lolli peaga, minu poeg oli väikese kutsika sees. Ei tea, kas nüüd on haua taga midagi või ei."² Küsitletu oli olnud abielus grusiinlasega. Ka Eestis kohtas uskumust, et looma kujul esinevad peale surma õelad, ülekohtused või ebaloomulikku surma surnud inimesed (Eisen 1926: 109).

Surma tähendavad mitmesugused salapärased hääled, kolin ja koputused lae peal ning seina taga (Estonia 4, 7, 8, 14, 15, Salme 17, Suhhumi 13, RKM II 191, 549–551 – Sulevi): "Kolistamine on lae peal, on põranda all, see ennustab surma. Kui mees suri, oli nagu oleks klaas katki läinud... Ja üks stuk (koputus) põranda all oli ka" (Estonia 15); "Mina olin veel laps, kui kuulsin, et kui lae peal koputab, siis midagi surma või kutsutakse ära sealt perest" (Estonia 7); "Vot sõjaaeg siin oli Truumani Maria. Temal, noh, köökist läks üks uks sahvri. Korraga sealt keegi koputab vastu ust. Tema hakkab naerma, et seal pole kedagi – jah, tule-tule! Saigi paari päeva pärast selle teate, et mees sai otsa. Vat kui kaugel keegi oli ja teadis koputama tulla" (Estonia 14). Needki ended on ülemaailmselt tuntud (Jannsen 1874: 296; Wiedemann 1876: 461; Kulikovski 1890: 50; Smirnov 1920: 23; Loorits 1927: 5; Ollila 1932: 88; Harva 1935: 105; Juvas, Reponen 1939: 283; *Pajatusi...* 1957: 67; Allik 1970: 29, 113, 114; Lang 1981: 15).

Surma ennustavad ka ebaselge päritoluga hüüded (Estonia 4, 8, 14, 20; Salme 10, 11, 17; Sulevi 19; Punase-Lageda 3): "Üks tundis

²Koer on esinenud hingeloomana ka mõnedel Siberi ja Kaug-Ida rahvastel (vt nt Djakonova 1980: 118; Smoljak 1980: 183).

küll surma ette, oli nii rahutu. Läks kuhugi, kuulis, et keegi teda hõikas. See oli esmaspäev. Ja kesknädal oli ta surnud" (Sulevi 19). Kui mingi seletamatu, vahel ka tuttava inimese hää! kedagi hüüdis, võis talle vastata vaid sel juhul, kui veenduti hüüja olemasolus. Just hüüdele vastamisega võis endale surma kutsuda (Salme 10, 11, 17; Estonia 4, 8; Punase-Lageda 3): "Seda ka panevad tähele, et kui mingisugune hää! hõikab või vastu seina koputab miski, siis juhtub õnnetus. Mind ükskord ka hõikas naisterahvas ja ma tõstsin ainult pea ülesse, et kis ta on. Ma ei vastand. Kui vastad, sured ära. Mul mees oli haige ja kuulis, et postimees teda hõikas ja tuli tänavale ja mitte kedagi ei olnud ja mitte palju ta ei eland enam. No vat miskisugune vaim või olevus on või kuuled. Teinekord ei tähenda vist midagi" (Estonia 4); "Seda olen kuulnud küll, et kui magad ja justkui hüüab keegi, et siis tuli sinu järgi, surm tuli järgi. Siis ei tohi vastu hüüda" (Estonia 20). Samuti soovitati koputamisele mitte kohe vastata, vaid enne uurida, kas ukse taga on keegi (Salme 17).

Tundmatu päritoluga müra ja hüüded³ seostatakse sageli kujutelmaga isikustatud surmast (Eisen 1919: 49; Loorits 1927: 4, 5; Loorits 1932: 94, 95; Kemppinen 1967: 25) või surmude hingedest (Kulikovski 1890: 50; Mikkor 1994b: 155), kes on kummitajaks. Kaukaasia eestlastel esineb isikustatud surm enamasti vaid ütlustes. Kolistajaks ja hüüdjaks arvati kahel juhul surmude vaimud (Estonia 14, Salme 17): "Vot üks vananimene rääkis, temal oli poeg raskesti haige ja isa oli enne surnud. Ja kuulsivad, et lakas keegi käis. Ja poisil oli hea meel, pois nägi teda, teised ei näinud. Vot et isa tuli mulle järgi" (Estonia 14).

Samalt küsitletult pärinevad veel kaks teadet hingele järele tulevatest varem surnud sugulastest⁴: "A vat räägivad, et surnud tulevad ja hõikavad, kui õnnetus, surmaõnnetus. Räägivad, et midagi ei ole, aga midagi ikka on, kes see hõikab. Inimene sureb ära, aga üks hing jääb ikka, mingisugune loodus jääb ikka järgi... Vat meie ema, kui suri 1960. aastal, kui hakkas ära minema, juba tema nägi unes, et

³Hüüded surmaannetena vt Mahler 1935: 253; Mikkor 1994b: 155.

⁴Uskumus on rahvusvaheliselt tuntud ning lisaks hingeloomade, -putukate ja -lindudega seotud ennetele on sellega seletatud ka näiteks mõningaid haige välimisel põhinevaid endeid. Üle pea vaatama küünitavat surijat arvati voodi peatsis nägevat varemsurnuid (Paulaharju 1924: 70; Ränk 1949: 46; Salmio 1976: 25).

need inimesed, kes on ammugi surnud, tulivad ära, et hakkame minema, korja oma riided kokku. Ja tema hakkaski korjama oma riideid kokku unes, et mis ma neidki siia jätan. Ei ta enam kaua eland, ma ei tea, kas paar päeva".⁵

Endeliste unenägude kohta autor materjali ei kogunud, alljärgnevalt kirjeldatakse juhuslikult kuulnud unenägusid. Surma ennustasid unenäod uue maja ehitamisest, lupjamisest või puu maharaiumisest (Estonia 14, Suhhumi 12): "Aga unenäod lähevad nii täide, tead. Ma nägin enne mehe surma, tema kesk põldu ehitas maja, mina läksin ka sõnna. Ja tema ütles, et vot veel sinna panen veel ühe trepi ja siis on maja valmis. Aga sina mine koju. Ma ei tea, kas nädal läks, ja tema suri ära. Vot tema ehitas endale maja valmis. Vot uus ehitus, kui näed, et puuehitus, siis tähendab surma kellegile... Ja veel nägin unes, surnuaias raiusin ühe puu maha ja mina võtsin, raiusin need oksad kõik tüvi küljest ära ja panin vankrile ja tõin koju. Ja mees suri ära. Et oksad, need olid lapsed" (Estonia 14). Unenäod uute hoonete ehitamisest on rahvusvaheliselt tuntud surmaenne (Smirnov 1920: 24; Ruuttu 1931:35; Sohlman 1933: 164; Haavamäe 1934: 437; Nevskaja 1980: 246), niisamuti puuraiumine (Ruuttu 1931: 36).

Surmaended nagu kogu matusekombestik on tihedalt seotud usu-ga hauatagusesse ellu. Enamasti on ennete algne sisu unustatud, mõnede nähtuste puhul arvatakse aga tänini ennete taga olevat varemsurnute hingi. Paljud usundilise seletusega teated pärinevad eri asundustest ühtedelt ja samadelt inimestelt. Asundusi võrreldes tor-kab silma, et teistest vähem on teateid Punase-Lagedalt. Seal väitsid mitmed küsitletud, et nad ei tea midagi surmaennetest. Muid olulisi erinevusi asunduste vahel ei selgunud. Peale mõne üksiku teate ei õnnestunud õigeusklikelt naabritelt pärit võimalikke kultuurilaene välja selgitada.

⁵Unenäod järeletulevatest sugulastest vt näiteks Ruuttu 1931: 19; Sohlman 1933: 164; Gratševa 1976: 51.

Küsitlute nimekiri

1. Anete Angelstok, s. 1901
2. Ludmilla Begeladze, s. 1937
3. Eleonora German, s. 1925
4. Elviina Jakobson, s. 1910
5. Amalie Juhkum, s. 1909
6. Maria Kask, s. 1910
7. Liide Kinaš, s. 1905
8. Leida Kovalenko, s. 1913
9. Liisi Kuldkepp, s. 1912
10. Richard Leht, s. 1910
11. Helmi Lestman, s. 1937
12. Alviine Linnus, s. 1906
13. Linda Naaber, s. 1910
14. Liide Puusta, s. 1910
15. Leena Rjabitš, s. 1914
16. Alma Rootsi, s. 1908
17. Erlande Sapoznikova, s. 1921
18. Ellen Tint, s. 1927
19. Elviina Toomasson, s. 1910
20. Maria Truuman, s. 1910
21. Johanna Tšernjagina, s. 1904
22. Leontine Veisman, s. 1928
23. Mahta Vuurman, s. 1901

Kirjandus

- Allik, E. 1970. Eesti surmaended. Diplomitöö Tartu Ülikooli eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedris
- Ariste, P. 1974. *Vadjalane kätkest kalmuni*. Emakeele Seltsi Toimetised, nr 10. Tallinn
- Boecler J. W., Fr. R. Kreutzwald 1874. *Der Ehsten abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten von J. W. Boecler. Mit auf die gegenwart bezüglichlichen Anmerkungen beleuchtet von Dr. Fr. R. Kreutzwald*. St. Petersburg

- Clemen, C. 1920. *Das Leben nach dem Tode in Glauben der Menschheit*. Leipzig–Berlin
- Djakonova 1980 = Дьяконова В. П. Тувинцы. – *Семейная обрядность народов Сибири. Опыт сравнительного изучения*. Москва, с. 113–119
- Džanašvili 1893 = Джанашвили М. Картвельскія поверья. – *Сборник материалов для описанія местностей и племень Кавказа*, вып. 17. Тифлиси, с. 144–173
- Eisen, M. J. 1919. *Eesti mütolooia I*. Tartu
- Eisen, M. J. 1926. *Eesti vana usk*. Eesti mütolooia IV. EKS Toimetised, nr 21. Tartu
- Gratševa 1976 = Грачева Г. Н. 1976. Человек, смерть и земля мертвых у нганасан. – *Природа и человек в религиозных представлениях народов Сибири и Севера*. Ленинград, с. 44–46
- Haavamäe, A. 1934. Valtjalaisia kuolemaan ja hautaamisen liittyviä tapoja ja uskomuksia. – *Viritäjä*, s. 435–446
- Harva, U. 1935. *Varsinais-Suomen henkistä kansankulttuuria*. Varsinais-Suomen historia III: 1. Porvoo
- Itkonen T. I. 1948. *Suomen lappalaiset vuoteen 1945*, I. Porvoo
- Jannsen, J. W. 1874. Mõned vana Läti ja Eestimaa pruugid surnute matmise juures. – *Eesti Postimehe lisaleht*, nr 50, 51, 52
- Jung, J. 1879. Eesti rahva vanast usust, kombedest ja juttudest. – *Kodumaalt*, nr 6. Tartu
- Juvas, M., A. Reponen 1939. Kuolemaan liittyviä tapoja ja uskomuksia. Kansatieteellisiä muistiinpanoja Ilomatsin itäkylistä. – *Kansatieteellinen arkisto III*. Forssa, s. 283–293
- Kemppinen, I. 1967. *Haudantakainen elämä karjalaisen muinaisuskon ja vertailevan uskontotieteen valossa*. Karjalan Tutkimusseuran Julkaisuja 1. Helsinki
- Krohn, K. 1915. *Suomalaisten runojen uskonto*. Suomensuvun uskonnot 1. SKS Toimituksia 137. Helsinki
- Kulikovski 1890 = Куликовский Ф. И. Похоронные обряды Обонезскаго края. – *Этнографическое Обозрение*, кн. IV, № 1, с. 44–60
- Lang, M. 1981. Endisaegsed matusekombed Ida-Eestis. (Diplomitöö Tartu Ülikooli lähiajaloo õppetoolis)
- Loorits, O. 1927. *Liivi rahva usund II*. Tartu
- Loorits, O. 1932. *Eesti rahvausundi maailmavaade*. Tartu
- Mahler, E. 1935. *Die russische Totenklage. Ihre rituelle und dichterrische Deutung (mit besondere Berücksichtigung des grossrussischen Nordens)*. Leipzig
- Malõhhiin 1853 = Мальныхин П. Быть крестьян Воронежской губернии Нижнедевицкаго уезда. – *Этнографический Сборникъ, издаваемый*

- императорскимъ Русскимъ Географическимъ Обществомъ. Вып. 1. Санкт-Петербург, с. 203–234
- Mašurko 1894 = Машурко М. Из области народной фантазии и быта Тифлисской и Кутаисской губ. – *Сборникъ материалов для описанія местностей и племень Кавказа*. Вып. 18. Тифлисъ, с. 228–410
- Melik-Šahnazarov 1893 = Меликъ-Шахназаров Е. Изъ поверій, предразсудковъ и народныхъ приметъ армянъ Зангезурского уезда. – *Сборникъ материалов для описанія местностей и племень Кавказа*. Вып. 17, с. 193–201
- Mikkor, M. 1992. Kaukaasia eestlaste matusekombestikust. – *ERM Ar* 39. Tartu, lk 167–188
- Mikkor, M. 1994a. Kaukaasia eestlaste surmakujutelmadest. – *Akadeemia*, nr 6, lk 1234–1267, nr 7, lk 1481–1496
- Mikkor, M. 1994b. Surmaga seotud tavadest ersamordva külaes Sabajevos ja Povodimovos. – *ERM Ar* 40. Tartu, lk 153–189
- Mäger, M. 1994. *Linnud rahva keeles ja meeles*. Tallinn
- Nevskaja 1980 = Невская Л. Г. Погребальный обряд в Пелясе (структура и терминология). – *Балто-славянские этноязыковые контакты*. Москва, с. 245–254
- Ollila, R. 1932. Kuolemaan liittyvät tavat ja käsitykset entisajan Sannattissa. – *Kotiseutu*, s. 87–94
- Pajatusi põhjarannikult.* Valimik Emakeele Seltsi korrespondentide murdetekste. II. 1957. Tallinn.
- Paulaharju, S. 1924. *Syntymä, lapsuus ja kuolema: Vienan Karjalan tapoja ja uskomuksia*. Kalevalaseuran Julkaisuja 2. Porvoo
- Paulson, I. 1966. *Vana eesti rahvausk*. Stockholm
- Reiman, H. 1915. Eestlaste matusekombed. – *Eesti Kultura* IV. Jurjev, lk 123–163
- Ruutu, M. 1931. *Kansantapoja ja uskomuksia Karjalan kannaksen itäosissa*. Kansatieteellisiä kuvauksia 3. SKS Toimituksia 186. Helsinki
- Ränk, G. 1949. *Die Heilige Hinterecke im Hauskult der Völker Nordosteuropas und Nordasiens*. FFC 137, vol. LVII. Helsinki
- Salmio, J. 1976. Kuolinhetken toimet Länsi-Suomessa. – *Kotiseutu*, s. 24–32
- Smirnov 1920 = Смирнов В. Народные похороны и причитания в Костромском крае. – *Костромское Научное общество по изучению местного края*, вып. XV. Второй Этнографический сборник, Кострома, с. 21–126
- Smoljak 1980 = Смоляк А. В. Ульчи. – *Семейная обрядность народов Сибири. Опыт сравнительного изучения*. Москва, с. 182–187

- Sohlman, A. 1933. Pälkäneen naimapuuhista sekä syntymään ja kuolemaan liittyvistä tavoista ja uskomuksista. – *Kotiseutu*, s. 153–167
- Storå, N. 1971. *Burial Customs of the Scolt Lapps*. FFC 210. Helsinki
- Šein 1890 = Шейнь П. В. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края. Т. I, ч. II. – *Сборникъ Отделения Русского Языка и Словесности императорской Академии наукъ*. Санктпетербург, т. 51, № 3, с. 1–708
- Talve, I. 1979. *Suomen kansankulttuuri. Historiallisia päälinjoja*. SKS Toimituksia 355. Helsinki–Mikkeli
- Tšursin 1956 = Чурсин Г. Ф. Материалы по этнографии Абхазии. Сухуми
- Väisänen, A. O. 1924. Syntymä, lapsuus ja kuolema. Setukaisten tapoja ja uskomuksia. – *Kalevalaseuran Vuosikirja 4*, s. 193–223
- Westermarck, E. 1991. *Tapojen historiaa. Kuusi akadeemista esitelmää pitänut Turussa syksyllä 1911*. SKS Toimituksia 454. Helsinki, Jyväskylä
- Wiedemann, F. J. 1876. *Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten*. St. Petersburg

BIRDS, ANIMALS, SOUNDS OF INDETERMINATE ORIGIN AND DREAMS IN CAUCASIAN ESTONIANS

Marika Mikkor

Summary

This paper is based on the material collected from thirty people living in Sulevi, Salme, Punase-Lageda, and Estonia villages, as well as in the town of Leselidze, and in the city of Sukhumi on the Black Sea coast.

The Estonian villages under discussion were set up between 1882–86 by the people who emigrated from Estonian settlements in Russia, as well as from different parts of Estonia. The Lutheran Estonian settlements were surrounded by mostly Orthodox Armenian, Greek, Bulgarian, Moldavian, and Russian communities.

Between 1940–50 a number of Armenians living in the vicinity, and the Orthodox inhabitants of the mountainous district of Svane-tia and Mingrelia were resettled in Estonian villages. So, some mutual impact on one another's culture and life in general was possible. As superstitions regarding death are largely cross-cultural, studying them helps us to understand peoples' world outlook.

Similarly to Estonians in the home country, the Estonians living in the Caucasus hold birds to be the most frequent sign indicating death. Fifteen instances of an owl, and eight instances of a cuckoo forecasting an approaching death have been reported. Both birds forecasted death by singing near the house. When a bird flew against the window, this indicated death or accident (in four instances), news (in six instances), or change in the weather (in one instance). The superstitions related to birds were interpreted controversially and in different ways. They indicated death both for sick and for healthy people.

A folk-belief shared cross-culturally, namely that the souls of dead humans transmigrate into birds (or insects, small rodents and other animals) probably explains the existence of the superstitions regarding birds.

In Estonia village, the Estonians had an instance of rats forecasting death. In the same village, the Estonians were told by their Orthodox neighbors about a soul in the form of an insect, which was explained by the belief that at the moment of a witch's death, a big fly flew indoors.

Also, the howl of dogs forecasted deaths or accidents (in six instances). In Estonia village, a dog howling with its snout downward indicated death, whereas the snout turned upward indicated a fire.

According to a worldwide superstition, dogs have got the ability to see death personified, or the souls of the deceased who wander about at the place of accident.

An Estonian living in Sukhumi learned from an Armenian that a soul can be personified in the form of a dog. He was told that the soul of his deceased son has passed into a dog's body.

Some mysterious sounds, as well as noise and knocking on the ceiling or wall from outside also indicated death. You were not

allowed to reply to calls of indeterminate origin, so as not to call death upon yourself. In some places that noise and calls were supposed to have been produced by the dead ancestors' spirits. Death was shown in personified form mainly in sayings. As regards dreams, the deceased relatives coming for the alive, building a house, whitewashing a house, and cutting down a tree forecasted death.

The superstitions regarding death, as well as all the burial rites and practices are closely related to the belief in an afterlife. In most cases, the original idea of the superstitions has been forgotten, and yet even nowadays the souls of the deceased are considered to be cause of some phenomena. Except for a few examples (e.g. the soul in the form of an insect, a wolf or a dog), no cultural loans from the surrounding Orthodox communities have been adopted.

ПРЕДЗНАМЕНОВАНИЕ СМЕРТИ У КАВКАЗСКИХ ЭСТОНЦЕВ

Марика Миккор

Резюме

Статья основывается на материалах, собранных у 30 людей в 1985–1988 гг. на Кавказе на побережье Черного моря в эстонских деревнях Сулеви, Салме, Пуназе Лагеда и Эстония, в поселке Леселидзе и в городе Сухуми.

Эти эстонские поселения были основаны в 1812–1886 гг. выходцами из эстонских поселений в России и переселенцами из разных регионов Эстонии. В деревнях по соседству с эстонцами-лютеранами проживали, главным образом, православные армяне, греки, болгары, молдаване и русские. Начиная с 1940–1950-х годов в эстонские деревни селили как проживавших по соседству армян, так и жителей из горной части Грузии – Сванетии – и из горной части Мингрелии; эти переселенцы представляли

восточную церковь. Вследствие этого встает вопрос о возможных взаимовлияниях и культурных заимствованиях. Однако в отношении предвестий о смерти мы в большинстве случаев имеем дело с международно известной традицией. Традиции, связанные с предвестиями о смерти, помогают нам проникнуть в миропонимание людей.

У кавказских эстонцев, как и в Эстонии, самыми известными предвестниками смерти являются птицы. Известно 15 сообщений о сове и 8 сообщений о кукушке как птицах, предвещающих смерть. Предвещением смерти считалось, если эти птицы подавали голос вблизи дома. Если птица билась в окно, то это предвещало смерть, несчастье (4 сообщения), новость (6 сообщений) или изменение погоды (1 сообщение). Связанные с птицами предзнаменования объяснялись по-разному и противоречиво. Они могли предвещать изменения как больному, так и здоровому человеку.

Основанием для предзнаменований, связанных с птицами, а также дикими животными, мелкими грызунами и насекомыми, часто считают международно известное представление, что души умерших прилетают в виде птиц, животных и насекомых за новыми душами.

От кавказских эстонцев из деревни Эстония известно сообщение о крысах – предвестниках смерти. В этой же деревне эстонцы слыхали от православных соседей о душе в виде насекомого: когда умирала одна колдунья, в комнату залетела большая муха.

Несчастье или смерть предвещал и вой собаки (6 сообщений). В деревне Эстония смерти ждали, если собака выла, опустив морду. Если же она выла, подняв морду вверх, то это означало пожар.

Согласно международно известным верованиям, собаки обладают способностью видеть олицетворенные смерть или души умерших, которые бродят вблизи места, где должно произойти несчастье.

Один эстонец из Сухуми слыхал от армянина, что собака может быть животным-душой. Ему объяснили, что душа его сына перешла в собаку.

Предвестниками смерти считались и различные таинственные голоса, грохот и стучанье на чердаке и за стеной. На зовы неопределенного происхождения нельзя было отвечать, чтобы не призвать смерть. В ряде случаев полагали, что стук и зовы

исходят от душ ранее умерших родственников. Олицетворенная смерть чаще встречается в высказываниях. В снах смерть предвещали приход ранее умершего родственника, строительство нового дома, побелка или рубка дерева.

Предвестия смерти, как и вся связанная с похоронами традиция, тесно соотносятся с верой в загробную жизнь. В большинстве случаев первоначальное содержание забылось, но до сих пор полагают, что за некоторыми явлениями стоят души ранее умерших людей. Кроме отдельных сообщений (муха в качестве насекомого-души, собака и волк в качестве животного-души) культурных заимствований от православных соседей в эстонских деревнях не выявлено.